

7. Поварёнков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности // Сибирский психологический журнал. – 2006. – №24. – С. 53–58
8. Родыгина У.С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов // Психологическая наука и образование – 2007. - № 4. – С. 39-50.
9. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: Монография / Л.М. Шнейдер. – М.: МОСУ, 2001 – 272 с.

Відомості про автора:

Ляшенко Олексій Андрійович – викладач кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 25.03.2015.

УДК 316. 20:159. 945

© О. І. Проскурняк, 2015 р.

О. І. Проскурняк (м. Харків)

КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК СИСТЕМА

Розглянуті цілі комунікативної діяльності особистості, вплив мотивації на розвиток комунікативної діяльності, визначено умови, які детермінують комунікативну діяльність особистості, проаналізовано завдання та функції, структурні компоненти комунікативної діяльності, досліджено комунікативну діяльність як систему. Комунікативна діяльність суб'єкта в певній мірі визначає процес саморозвитку особистості. Доведено, між цілями і мотивами комунікативної діяльності людей існує певний зв'язок. Визначено, що з одного боку, мета і мотиви змушують кожну людину комунікативно взаємодіяти, визначають її зміст і способи здійснення, а з іншого - вони і формуються під впливом умов, в яких вона здійснюється.

Ключові слова: особистість, комунікативна діяльність, близькі та віддалені цілі, мету, завдання, функції, структура.

Рассмотрены цели коммуникативной деятельности личности, влияние мотиваций на развитие коммуникативной деятельности, определены условия, которые детерминируют коммуникативную деятельность личность, проанализированы задачи и функции, структурные компоненты коммуникативной деятельности, исследовано коммуникативную деятельность как систему. Коммуникативная деятельность субъекта в определенной степени определяет процесс саморазвития личности. Доказано, между целями и мотивами коммуникативной деятельности людей существует определенная связь. Определено, что с одной стороны, цель и мотивы вынуждают каждого человека коммуникативно взаимодействовать, определяют ее содержание и способы осуществления, а с другой – они и формируются под воздействием условий, в которых она осуществляется.

Ключевые слова: личность, коммуникативная деятельность, близкие и отдаленные цели, цель, задачи, функции, структура.

The purposes of communicative activity of the personality, influence of motivations on development of communicative activity are considered, conditions which determine communicative activity the personality are defined, tasks and functions, structural components of communicative activity are analysed, is investigated communicative activity as system. Communicative activity of the subject in a certain degree defines process of self-development of the personality. It is proved, between the purposes and motives of communicative activity of people there is a certain communication. It is defined that on the

one hand, the purpose and motives compel each person to interact communicatively, define its contents and ways of implementation, and with another – they also are formed under the influence of conditions in which it is carried out.

Keywords: *personality, communicative activity, close and remote purposes, purpose, tasks, functions, structure.*

Постановка проблеми. Розвинена комунікативна діяльність забезпечує розвиток міжособистісних стосунків, допомагає розширити коло комунікативних контактів. Цілі людської діяльності породжуються суспільним життям, умовами, в яких вона живе, і залежать від ролей, які виконує людина, від суспільних доручень, від інтелектуального розвитку, від індивідуальних особливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим аспектам вивчення проблем комунікативної діяльності особистості приділяли увагу К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Н. Драгомирецька, М. Лісіна, В. Леонтьєв, Б. Ломов та ін., але у працях науковців досліджуваний феномен не розглядався як система.

Метою статті є визначення і аналіз мети, завдань, функцій комунікативної діяльності суб'єкта.

Щодо комунікативних цілей, то вказують, що вони бувають близькі та віддалені. Під близькими цілями комунікативної діяльності розуміється обмін та передача інформації, під віддаленою метою комунікативної діяльності розуміється побудова довготривалих комунікативних зв'язків, комунікативних стосунків. Віддалена мета реалізується через низку ближчих частин цілей, які крок за кроком призводять до реалізації віддаленої мети, яка висувається на далеку перспективу.

Завдання, як і цілі комунікативної діяльності кожної окремої особистості, визначаються її мотивацією на комунікацію, комунікативну діяльність. Мотивація, будучи стрижнем психології особистості, обумовлює особливості поведінки і діяльності людини. Стає більш очевидною неможливість їхнього розгляду без аналізу мотивації. Остання виступає своєрідним барометром суспільних відносин, змін, що в них відбуваються. Мотивація комунікативної діяльності є засобом самореалізації, саморозкриття особистості. Отже, мотивація до комунікативної взаємодії з оточуючими детермінує і власне комунікативну діяльність.

Цілі та мотиви комунікативної діяльності особистості визначаються суспільними виробничими, навчальними умовами життя, ігровими відносинами. Між цілями та мотивами комунікативної діяльності людей існує певний зв'язок. З одного боку, мета й мотиви спонукають кожну людину до комунікативної діяльності, визначають її зміст і способи виконання, а з іншого – вони й формуються у процесі комунікативної діяльності, під впливом умов, за яких вона відбувається. У процесі комунікативної діяльності виникають і розвиваються нові потреби та інтереси, ідеали та переконання.

Ґрунтуючись на аналізі причин виникнення комунікативної взаємодії, окреслимо алгоритм появи комунікативних завдань:

1. Актуалізація мотивів комунікативної діяльності.
2. Усвідомлення комунікативного завдання.
3. Співвідношення завдання комунікації з мотивами комунікативної діяльності.
4. Передача завдання комунікації (інформації) партнерові в адекватній для сприйняття формі.

Сприймання комунікативного завдання потребує від учасників комунікативного процесу певного комунікативного досвіду, оволодіння комунікативно-мовленнєвим репертуаром, уміннями та навичками кодування та декодування інформації.

Ю. Машбиць зазначає, що усвідомлення завдань залежить не тільки від мотиваційної сфери суб'єкта, але й від його здібностей (у нашому дослідженні – комунікативних), запасу знань (в рамках даного дослідження – комунікативних) [4].

Комунікативна діяльність суб'єкта певною мірою визначає процес саморозвитку особистості. В основу цього циклічного процесу, з одного боку, покладено здатність індивіда до акумуляції знань, в результаті якої підвищується рівень набутих знань, а з іншого боку – уміння будувати взаємозв'язки і проводити паралелі й асоціації між різними явищами і процесами. Під впливом внутрішнього духовного світу людини, завдяки її умінню синтезувати питання, відбувається поєднання двох чинників і народжується нове для людини знання, що збагачує її знання, уміння, творчий потенціал.

К. Абульханова-Славська основними процесами комунікативної діяльності вважає:

- а) комунікативний, що забезпечує обмін інформацією;
- б) інтерактивний, як такий, що реалізує взаємодію учасників спілкування;
- в) перцептивний, що організує взаємоприйняття, взаємооцінку і рефлексію в спілкуванні.

О. Леонт'єв визначав типи комунікативної діяльності: особистісно-орієнтований і соціально-орієнтований. Дані типи комунікативної діяльності, на думку автора, мають комунікаційні, функціональні, соціально-психологічні й мовні якості.

Разом із зовнішньою характеристикою комунікативної діяльності існує її внутрішня характеристика. Як вважає І. Бех, це виявляється в соціальній та індивідуально-особистісній репрезентативності цього процесу. Соціальна репрезентативність комунікативної діяльності означає, що вона може відбуватися лише з конкретного приводу, в конкретній реальній ситуації. Індивідуально-особистісна репрезентативність виявляється в якостях тих, хто спілкується. На думку І. Беха, можна вирізнити наступні структурні компоненти комунікативної діяльності [2, С. 26]:

- а) предмет спілкування – це інша людина, партнер по спілкуванню як суб'єкт;
- б) потреба в спілкуванні – прагнення людини до пізнання і оцінки інших людей, а через них і з їхньою допомогою – до самопізнання, самооцінки;
- в) комунікативні мотиви – це те, з якої причини здійснюється спілкування;
- г) дії спілкування – це одиниці комунікативної діяльності;
- д) завдання спілкування – це та мета, на досягнення якої у конкретній комунікативній ситуації спрямовані різноманітні дії, що здійснюються в процесі спілкування;
- е) засоби спілкування – це ті операції, за допомогою яких здійснюються дії спілкування;
- ж) продукт спілкування – це результат матеріального і духовного характеру спілкування.

Продуктивність суб'єкт-суб'єктного спілкування, яке спонукає розвиток комунікативної діяльності, на думку О. Бодальова, визначається [3]:

- а) усвідомленням мети майбутнього спілкування;
- б) достатньою кількістю (і якістю) навчально-методичних матеріалів;
- в) знаннями предмета спілкування;
- г) попередньою розробкою інструментарію оцінювання результатів дій і процедур спілкування.

За визначенням Б. Ломова, процес комунікативної діяльності будується як «система взаємопов'язаних актів». Кожен такий акт – це взаємодія двох суб'єктів, наділених здатністю до ініціативного спілкування людей [169]. Як відомо, в педагогічній комунікації цінується не лише зміст повідомлення, але й форма, тон його подачі. Важливим компонентом досвіду є комунікативні звички, які є специфічними діями, що стали потребою. Комунікативний характер є сукупністю стійких, домінантних властивостей особистості, що виявляються в типовій для неї активності комунікативної діяльності стосовно навколишнього світу, інших людей і самої себе.

Для успішного здійснення комунікативної діяльності потрібні відповідні здібності (як і для будь-якої іншої діяльності), які забезпечують результативність і ефективність цієї діяльності. Такими комунікативними здібностями виступають уміння особистості доцільно взаємодіяти на своєму рівні

вихованості, розвитку, спираючись на гуманістичні особистісні якості (товариськість, щирість, такт, емпатія, рефлексія тощо) з урахуванням комунікативних можливостей співбесідника.

Для успіху комунікативної діяльності необхідна ефективна комунікація. За Г. Почепцовим, комунікація – це специфічний процес, який складається зі взаємопов'язаних кроків, кожен з яких є необхідним для того, щоб зрозуміти думки і наміри один одного, тобто учасників.

Б. Баєв, М. Бахтін, О. Леонт'єв, Г. Почепцов, Т. Craig, J. Fiske метою комунікації вважають досягнення взаєморозуміння або забезпечення взаємодії чи з'ясування позиції співрозмовника, що є глибинною схемою стратегії спілкування.

На нашу думку, поняття «комунікативна діяльність» є ширшим, масштабнішим у порівнянні з термінами комунікація або спілкування, оскільки останні можуть розглядатися як окремі види комунікативної діяльності, які є як складниками процесу передачі або отримання інформації.

Як правило, у психології терміном «комунікація» окреслюють процесуальність. О. Агавелян, О. Доценко, Н. Драгомирецька, О. Леонт'єв, Б. Ломов, М. Лісіна, В. Печерський розуміють комунікативну діяльність як процес двостороннього обміну інформацією, що веде до взаєморозуміння. Вони вважають, якщо є випадки, коли немає взаєморозуміння, то комунікація не здійснюється. Тобто, щоб забезпечити успішність комунікації необхідно мати зворотній зв'язок між учасниками, а саме між тим, як саме людина зрозуміла інформацію, як передана інформація, як сприйняті й оцінені один одним учасники комунікації.

У зв'язку з цим, J. Fiske розрізняв інформацію як одностороннє повідомлення та комунікацію як повідомлення, на яке отримується відповідь, або, іншими словами, повідомлення зі зворотним зв'язком. Отже, комунікація передбачає зворотний зв'язок, тобто з'ясування того, чи отримана інформація, і якщо отримана, то як саме на неї реагують.

Тому і стосовно більш широкого поняття – комунікативна діяльність – можна говорити про те, що головною метою комунікативної діяльності є цілеспрямований процес обміну інформацією при існуванні зворотного зв'язку (Н. Драгомирецька, Н. Зименкова, Б. Ломов).

При цьому мета комунікацій може бути різною: повідомленою, попереджаючою, інформаційною, роз'яснювальною, описовою тощо. Тому в багатьох випадках комунікативна діяльність має одразу декілька цілей. Тобто в процесі комунікативної діяльності водночас можна здійснювати розважання, інформування, роз'яснення, розповідання, попередження, переконання тощо.

Вихідною метою комунікативної діяльності є задоволення певних потреб у комунікативній взаємодії індивіда або групи людей.

С. Головін виокремлює такі функції комунікацій, які пов'язані між собою:

- контактну – прийняття і передача інформації та підтримка взаємозв'язку;
- інформаційну – сприймання та передача інформації у відповідь на запит, обмін думками тощо;
- спонукальну – стимулювання активності партнера по комунікативній взаємодії на виконання певних дій;
- координаційну – взаємоорієнтування і узгодження дій в спільній діяльності;
- розумову – адекватне сприйняття повідомлення, розуміння його смислу;
- емотивну – забезпечення обміну емоціями між особистостями;
- стосункову – встановлення відношень, внаслідок чого відбувається усвідомлення і фіксація свого місця в системі ролей та міжособистісних зв'язках;
- впливальну – справляння впливу, мета якого – зміна стану, настанов, думок партнера, його особистісно-смыслових утворень [6].

В свою чергу, є дещо відмінні підходи. Так, С. Максименко характеризує комунікацію, перцепцію та інтеракцію як функції процесу комунікативної діяльності. Б. Ломов визначає такі функції комунікативної діяльності: інформаційно-комунікативні (сприймання й передача інформації),

регулятивно-комунікативні (пов'язані зі взаємним коригуванням дій у ході здійснення спільної діяльності), афективно-комунікативні, які задовольняють потреби емоційної сфери людини [3].

Виконання завдань комунікативної діяльності задовольняє потреби особистості у спілкуванні з оточуючими, набуття ними психологічного комфорту, самоствердження, домінування над іншими, маніпулювання, отримання та передачу інформації, усвідомлення себе в оточуючому середовищі, у творчій реалізації (В. Асєєв, О. Леонтьєв, М. Лісіна, В. Печерський).

Отже, потреби індивіда групуються в особистісні, соціальні, економічні і творчі, відповідно цим потребам формуються цілі комунікації.

Комунікативна діяльність може здійснюватися вертикально (між адміністрацією і співробітниками, учнями та викладачами, вихователями) та горизонтально (між рівними по рангу (учень-учень, учитель-учитель тощо). Отже, вступаючи в комунікативну діяльність «горизонтально» або «вертикально», особистість задовольняє певні власні потреби.

Ґрунтуючись на дослідженнях О. Леонтьєва, Б. Ломова та ін. щодо комунікацій, визначено завдання комунікативної діяльності: інформування інших, пошук інформації (питання), передача думок та ідей, узагальнення, аналіз певних подій, прийняття рішень, формування суспільних думок.

Інша група завдань спрямована на зміну відносин: а) гармонізацію (слухання, зняття напруги (компроміс)), б) загострення стосунків (зміна ставлення до речей, подій, один до одного) тощо. Третя група завдань комунікативної діяльності спрямована на задоволення індивідуальних потреб, потреб у співчутті, емпатії, знаходження психологічного комфорту, пошук уваги оточуючих тощо (О. Бодальов, О. Леонтьєв, М. Лісіна).

Л. Соколова визначала умови, які сприяють вирішенню комунікативних завдань: зовнішні і внутрішні. Умови визначають засіб досягнення комунікативної мети та впливають значною мірою на успішність завдань, зокрема комунікативних. До зовнішніх умов комунікативної діяльності віднесено оточуюче середовище, партнерів комунікативної діяльності. До внутрішніх – прийняття, усвідомлення комунікативного завдання суб'єктом комунікативної діяльності. На внутрішні умови впливають особливості психофізичного, емоційно-вольового розвитку, сприймання суб'єкта [5].

Як зазначає Л. Соколова [5], комунікативну діяльність можна розглядати як особливий вид діяльності, яка має свій предмет, мотиви, цілі. Мета відіграє визначальну роль у комунікативній діяльності, її загальна спрямованість – рішення специфічного (комунікативного завдання), що є метою у конкретних умовах. Визначають зовнішні умови, які не залежать від суб'єкта (оточуюче середовище тощо) та внутрішні (як комплекс суб'єктивних факторів). Л. Соколова зауважує, що зміна умов, в яких формується мета комунікативної діяльності певною мірою впливає на процес визначення цілей у комунікативно-мовленнєвій взаємодії [5].

Дослідження існуючих підходів до проблеми спілкування як складової комунікативної діяльності довело, що психологічні категорії «спілкування» та «мета» тісно взаємопов'язані. Постановка мети є однією з функцій комунікативного акту. Комунікативна потреба, що здійснюється у мотиві комунікативно-мовленнєвої діяльності, сприяє визначенню загальної мети висловлювання, яка потім конкретизується в комунікативне завдання під впливом умов спілкування. Визначення загальних та конкретних цілей комунікативної діяльності сприяє виробленню мовленнєвих механізмів, стимулює комунікативну активність (Л. Долгих, В. Козирева, О. Корніяка, О. Леонтьєв).

Ступінь розуміння мети комунікативного процесу, окремого комунікативного завдання пов'язаний із загальною задіяністю, «включеністю» суб'єкта у комунікативний процес. Ступінь прийняття і розуміння мети комунікації визначається критичністю суб'єкта, рефлексією, яка, у свою чергу, пов'язана з рівнем інтелектуального розвитку та емоційним станом.

Отже, впливаючи на внутрішні і зовнішні умови комунікативного процесу суб'єктів можна певною мірою позитивно впливати на їхню комунікативну діяльність.

Комунікативна діяльність, як і інші види діяльності має певні функції. По-перше, вона є формою існування людської сутності та виконує комунікативно-поєднувальну роль серед людей. По-друге, являє собою життєву потребу людини, має підтверджуюче значення (підтвердження

особистісного «Я» іншим), сприяє самоідентифікації. Вищеозначене доводить, що комунікативна діяльність має ширшу функцію, ніж проста передача інформації.

Знання зазначених вище інтегративних функцій комунікативної діяльності дає можливість виявити причини порушень комунікативної діяльності і взаємодії особистостей.

Аналізу сприймання комунікацій суб'єктами комунікативного процесу присвячено значний діапазон досліджень. Так, М. Лісіна, Б. Ломов, О. Леонт'єв, А. Петровський визначають функції комунікативної діяльності суб'єкта, пов'язуючи їх зі сприйманням особистостями один одного. Вищевикладене дає можливість стверджувати, що у дослідженні слід звертати увагу на наступні положення.

Комунікативна мета виступає як усвідомлення суб'єктом комунікативного завдання, сенсу обміну та отримання інформації.

На комунікативну діяльність суб'єктів впливають зовнішні (оточуюче середовище, партнери по комунікаціях) та внутрішні (рівень інтелектуального розвитку, особливості сприйняття, характеру, психофізичний розвиток суб'єкта) фактори.

У вивченні комунікативної діяльності слід враховувати близькі та віддалені цілі комунікативної діяльності суб'єктів. Під близькими цілями комунікативної діяльності розуміється обмін та передача інформації, під віддаленою метою комунікативної діяльності розуміється побудова довготривалих комунікативних зв'язків, комунікативних стосунків. Віддалена мета реалізується в низці ближніх, часткових цілей, які крок за кроком ведуть до реалізації віддаленої мети, яка висувається на далеку перспективу.

Висновки. Мотивація до комунікативної взаємодії з оточуючими детермінує комунікативну діяльність. Завдання комунікативної діяльності кожної окремої особистості визначаються її мотивацією, яка слугує засобом самореалізації, саморозкриття особистості.

Мета й мотиви комунікативної діяльності виникають під впливом умов, за яких вона відбувається.

У комунікативній діяльності суб'єктів можна визначити три групи завдань: 1) завдання, спрямовані на передачу та отримання інформації; 2) завдання, спрямовані на зміну стосунків; 3) завдання, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб (співчуття, уваги тощо).

Отже, у статті висвітлені питання, які стосуються здійснених у загальній та педагогічній психології досліджень, присвячених такому важливому аспекту як діапазон і сутність складників комунікативної діяльності, на які доцільно спрямовувати вивчення.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване навчання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бодалев А. А. Проблемы гуманизации межличностного общения и основные направления их психологического изучения / А. А. Бодалев // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 74–81.
3. Ломов Б. Ф. Особенности познавательных процессов в условиях общения / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1981. – № 5. – С. 23–45.
4. Машбиц Е. И. Психологические механизмы обучения / Е. И. Машбиц // Развивающее образование : Диалог с В. В. Давыдовым. – М., 2002. – Т. I. – С. 245–252.
5. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
6. Соколова Л. А. Целеобразование как фактор эффективности процесса общения : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Л. А. Соколова, 2000. – 158 с.

Відомості про автора:

Проскурняк Олена Ігорівна – доктор психологічних наук, доцент Харківської державної академії культури.

Статтю подано до друку 15.04.2015.